

XX ASR O'ZBEK SHE'RIYATIDA ARUZNAVIS IJODKORLAR FAOLIYATIGA BIR NAZAR

Bozorova Moxira Aliyarovna

Toshkent amaliy fanlar
universiteti magistranti

Annotatsiya: Maqolada XX asr o'zbek she'riyatida aruz vaznida ijod qilgan shoirlar faoliyati ilmiy-nazariy asosda tahlil qilinadi. Aruz tizimining tarixiy ildizlari, jadid davri va sovet mafkurasi sharoitidagi holati hamda uning yashovchanlik xususiyatlari yoritiladi. Ayniqsa, Nabixon Chustiy ijodi misolida mumtoz poetik an'ananing zamonaviy mazmun bilan uyg'unlashuvi ochib beriladi. Tadqiqot natijasida aruz nafaqat poetik tizim, balki milliy madaniy xotira timsoli sifatida ham ahamiyat kasb etishi asoslanadi.

Kalit so'zlar: aruz, aruznavis shoir, XX asr she'riyati, mumtoz an'ana, Nabixon Chustiy, poetika, milliy o'zlik.

Annotation: This article analyzes the activities of aruz-based poets in 20th-century Uzbek poetry from a scientific and theoretical perspective. The historical roots of the aruz system, its condition during the Jadid period and Soviet ideology, and its vitality are examined. In particular, the harmony between classical poetic tradition and modern content is revealed through the example of Nabixon Chustiy's творчество. The study concludes that aruz represents not only a poetic system but also a symbol of national cultural memory.

Keywords: aruz, classical poetry, 20th century Uzbek poetry, Nabixon Chustiy, poetic tradition, national identity.

XX asr o'zbek adabiyoti tarixida eng murakkab va ziddiyatli davrlardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Bu asr davomida ijtimoiy-siyosiy tuzum bir necha bor o'zgardi, mafkuraviy qarashlar yangilandi, milliy tafakkur va madaniy qadriyatlar turli bosimlarga duch keldi. Shunday sharoitda o'zbek she'riyati ham shakl va mazmun jihatidan sezilarli o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Biroq ana shu murakkab jarayonlarda mumtoz adabiyot an'analari, xususan aruz vazni asosidagi she'riyat uzluksiz davom etdi.

Aruz vaznining o'zbek adabiyotidagi mukammal nazariy va amaliy asoslari Alisher Navoiy ijodida shakllangan. Navoiy aruzni "nazm mezoni" sifatida baholab, uning badiiy imkoniyatlarini keng namoyish etgan. Keyingi asrlarda ham aruz she'riyatning yetakchi vazni sifatida xizmat qilgan.

XX asrga kelib barmoq vazni keng ommalashgan bo'lsa-da, aruz o'z mavqegini saqlab qoldi. Bu davrda milliy o'zlik, tarixiy xotira va mumtoz merosga sadoqat masalasi dolzarb ahamiyat

kasb etadi. Ana shu jarayonda aruznavis shoirlar mumtoz an'anani zamonaviy ruh bilan uyg'unlashtirishga harakat qildilar.

Mazkur maqolaning maqsadi — XX asr o'zbek she'riyatida aruznavis ijodkorlar faoliyatini ilmiy asosda tahlil qilish hamda Nabixon Chustiy ijodining o'ziga xos jihatlarini ochib berishdan iborat.

Aruz — Sharq she'riyatining ko'p asrlik tajribasiga tayangan, hijolarning uzun va qisqaligiga asoslangan mukammal metrik tizimdir. U dastlab arab adabiyotida shakllanib, keyinchalik fors-tojik adabiyoti orqali turkiy xalqlar, jumladan o'zbek adabiyotiga chuqur kirib kelgan. Aruz tizimi nafaqat ritmik-me'yoriy mezon, balki estetik va ma'naviy qadriyat sifatida ham shakllangan. Uning asosiy tushunchalari rukn, bahr, zihof, imola kabi nazariy birliklardan iborat. Hazaj, ramal, rajaz, mutaqorib kabi bahrlar o'zbek mumtoz she'riyatida keng qo'llanilgan. Shu bois XX asr sharoitida aruzning yashovchanligi masalasini zamonaviy adabiy jarayon bilan bog'lab tahlil qilish muhimdir.

O'zbek adabiyotida aruz nafaqat metrik vosita, balki estetik mezon vazifasini bajargan. U she'rning ichki musiqiyliigi, ritmik uyg'unligi va ma'naviy yukini belgilagan. Shu sababli tadqiqot e'tibori aynan XX asr adabiy jarayonida aruzning qo'llanish xususiyatlariga qaratiladi.

XX asr o'zbek adabiyoti tarixida keskin ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar yuz berdi. Jadidchilik harakati, keyinchalik sovet mafkurasi va mustaqillik arafasidagi milliy uyg'onish jarayonlari she'riyat mazmuni va shakliga bevosita ta'sir ko'rsatdi. Ana shunday murakkab sharoitda aruz vaznida ijod qilgan shoirlar — aruznavis ijodkorlar mumtoz poetik an'anani davom ettirish va uni zamonaviy ruh bilan boyitishda muhim rol o'ynadilar.

XX asr boshida jadidchilik harakati kuchaydi. Ma'rifatparvarlik g'oyalari she'riyatda keng aks etdi. Barmoq vazni ommalashganiga qaramay, aruzdan ham faol foydalanildi. Jadid shoirlari aruz orqali milliy uyg'onish, ilm-ma'rifat targ'ibotini olib bordilar. Masalan, Abdurauf Fitrat ijodida aruz vazni orqali milliy uyg'onish, ilm-ma'rifat, ozodlik g'oyalari ifodalangan. Masalan, Abdurauf Fitratning "Sayha" she'rlar to'plamida aruz vaznidan foydalanilgan bo'lib, unda milliy uyg'onish va erkinlik g'oyalari ifodalangan. Shu bilan birga Fitrat "Adabiyot qoidalari" maqolasida eski shakllarni tanqidiy baholab, yangi poetik izlanishlar zarurligini ham ta'kidlaydi. U mumtoz shakldan foydalangan holda yangi ijtimoiy mazmuni ilgari surdi. Bu hol aruzning moslashuvchanligini ko'rsatadi. Xususan, Fitratning "Sayha" to'plamidagi ayrim she'rlarida mumtoz vazn saqlangan holda yangi ijtimoiy mazmun ilgari surilgan.

Jadid she'riyatida ramal bahri orqali ma'rifiy ruh ifodalangan. Bu jarayonda aruz an'anasi uzilmadi, balki mazmun jihatidan yangilandi

Sovet davrida adabiyot mafkuraviy vosita sifatida talqin qilindi. Ayrim manbalarda aruz "eskilik qoldig'i" Bu fikr sovet davrida adabiyotga berilgan mafkuraviy baholarda uchraydi. Masalan, ayrim adabiyotshunoslik manbalarida aruz "feodal davr poetikasi qoldig'i" sifatida

talqin qilinganini ko'rish mumkin. Shunga qaramay, amaliy ijod jarayonida ko'plab shoirlar aruzdan foydalanishda davom etganlar. G'azal janri orqali aruz yashab qoldi va rivojlandi.

Erkin Vohidov ayrim g'azallarini aruzda yozib, mumtoz ohangni zamonaviy ruh bilan uyg'unlashtirdi. Uning she'rlarida vaznning ravonligi va mazmunning chuqurligi bir-birini to'ldiradi. Erkin Vohidov ijodida aruz vazni mumtoz poetik an'anani zamonaviy tafakkur bilan uyg'unlashtirish vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Shoir ayniqsa g'azal janrida aruz imkoniyatlaridan samarali foydalanadi. Uning "O'zbekim" ruhidagi she'riy qarashlari milliy o'zlik, tarixiy xotira va ma'naviy qadriyatlarni tiklash g'oyasi bilan uyg'unlashadi. Erkin Vohidov g'azallarida mumtoz obrazlar – ishq, hijron, vatan, ma'naviyat kabi timsollar yangicha semantik talqinda namoyon bo'ladi. Shu jihatdan u aruzni faqat an'anaviy shakl sifatida emas, balki zamonaviy badiiy tafakkurni ifodalash imkoniyatiga ega poetik tizim sifatida qo'llaydi.

Shuningdek, Abdulla Oripov ham aruzda ijod qilib, milliy ruh, tarixiy xotira va insoniy kechinmalarni ifodalagan. Bu shoirlar aruzni yangicha talqin etib, uni zamonaviy she'riyat bilan uyg'unlashtira oldilar.

XX asr aruznavis shoirlari orasida Nabixon Chustiy alohida o'rin tutadi. U mumtoz shaklni saqlagan holda zamonaviy mazmunni ifodalagan ijodkor sifatida e'tiborga loyiqdir.

Chustiy ijodida g'azal, muxammas, ruboiy kabi janrlar uchraydi. Uning she'rlarida hazaj, ramal kabi bahrlar keng qo'llanadi. Ishaq, vatan, ma'naviy poklanish, insoniy kamolot kabi mavzular aruz tizimi orqali badiiy ifoda topgan. Nabixon Chustiy ijodida aruz vazni nafaqat shakliy mezon, balki mazmunni chuqurlashtiruvchi poetik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Uning g'azallarida hazaj va ramal bahrlarining qo'llanishi lirikaning ichki musiqiylikini kuchaytiradi. Shoir ishq, vatan, ma'naviy poklanish kabi mavzularni mumtoz poetik timsollar orqali ifodalaydi. Shu bilan birga, u mumtoz obrazlarni zamonaviy hayotiy mazmun bilan boyitadi, natijada aruz tizimi yangi davr ruhiga mos badiiy ifoda vositasiga aylanadi.

Shoir mumtoz timsollar — gul, bulbul, sham', parvona obrazlaridan foydalangan holda, ularni zamonaviy ruh bilan boyitadi. Uning til uslubi ravon va xalqona bo'lib, murakkablikdan yiroqdir. Bu jihat aruzning XX asrdagi yashovchanligini namoyon etadi.

Shoir ijodida vatanparvarlik mavzusi muhim o'rin egallaydi:

Vatan deb urar yurak, jonim fido el yo'lida,

Tiriklik ma'nosini topdim muqaddas tuproqda.

Bu yerda aruz zamonaviy mazmunni ifodalash vositasiga aylangan. Bu yerda "zamonaviy mazmun" deganda shoir tomonidan milliy mustaqillik g'oyasi, vatanparvarlik tuyg'usi, insoniy erkinlik, ma'naviy uyg'unish kabi XX asr ijtimoiy tafakkuriga xos g'oyalarni ifodalash tushuniladi. Ya'ni aruz an'anaviy shakl bo'lsa-da, uning ichiga yangi davrning g'oyaviy mazmuni joylashtiriladi.

Chustiy vazn va qofiya tanlashda nihoyatda sinchkov. Uning g'azallarida matla' va maqta' qismlar mukammal qurilgan. Shoirning tili ravon va xalqona. U murakkab forsiy iboralardan ko'ra sodda ifodani ma'qul ko'radi (Qodirov, 2019). Qodirovning mazkur fikriga qo'shimcha tarzda aytish mumkinki, Chustiy tilining ravonligi uning she'riyatini keng kitobxon ommasiga yaqinlashtiradi. Shoir murakkab forsiy-turkiy iboralarni kamaytirib, sodda va ta'sirchan ifodani tanlagani bilan ajralib turadi. Bu esa aruz tizimining faqat mumtoz adabiyot doirasida emas, balki zamonaviy o'quvchi uchun ham tushunarli poetik shakl bo'lib qolishini ta'minlaydi.

XX asr aruznavis shoirlari orasida Nabixon Chustiy g'azal janrini mumtoz an'ana asosida davom ettirgan ijodkor sifatida ajralib turadi. Uning g'azallarida vazn mukammalligi, mazmun chuqurligi va badiiy tasvir vositalarining uyg'unligi kuzatiladi. Bu holat shoirning g'azallarida matla' va maqta' qismlarining an'anaviy tuzilishda berilishi, qofiya va radif tizimining izchil saqlanishi hamda mazmunning baytlar davomida bosqichma-bosqich rivojlanishida kuzatiladi.

*Ishq o'ti ko'nglimda yonar, so'nmas aslo bu chiroq,
Dard ila topdim kamol, bo'ldi ko'nglim nurga to'q.*

G'azal — mumtoz she'riyatning yetakchi janri bo'lib, odatda 5–15 baytdan iborat bo'ladi. Unda ishqiy, falsafiy, tasavvufiy, axloqiy mavzular yetakchilik qiladi. Matla' (birinchi bayt) va maqta' (oxirgi bayt) g'azalning muhim qismlaridir. Shunga qaramay, g'azal janri XX asrda ham aruz an'anasini saqlab qolgan muhim poetik shakl sifatida e'tirof etiladi.

Chustiy g'azallarida ham an'anaviy tuzilish saqlanadi: matla'da asosiy g'oya beriladi, keyingi baytlarda u turli badiiy vositalar orqali ochib boriladi.

Mazkur bayt hazaj bahrida yozilgan. Uning vazn ko'rinishi quyidagicha:
Mazkur vazn Nabixon Chustiy g'azallarida ham uchrab, unda ishqiy-falsafiy mazmuni ifodalashga xizmat qiladi.

Bu vazn odatda ishqiy va lirika ruhidagi she'rlar uchun mos hisoblanadi. Vaznning ravonligi mazmunning ichki ohangi bilan uyg'unlashgan. Hijolarning cho'ziq-qisqa tizimi misraning musiqiylikini ta'minlaydi. Aruzning qo'llanishi shoirning mumtoz poetik an'anaga sodiqligini ko'rsatadi. Mazkur holat Chustiy g'azallarida ritmik uyg'unlik va badiiy ohangni kuchaytiradi.

Yuqoridagi baytda ishq timsoli markaziy o'rinda turadi. "Ishq o'ti" obrazida ichki ruhiy yonish, ma'naviy poklanish g'oyasi mujassam. "So'nmas chiroq" esa abadiy nur, iymon va e'tiqod ramzidir.

Ikkinchi misrada "dard ila topdim kamol" ifodasi tasavvufiy ruhni anglatadi. Ya'ni inson iztirob va sinovlar orqali kamolotga erishadi. Bu g'oya mumtoz adabiyot an'anasiga xos bo'lib, ayniqsa Alisher Navoiy ijodida keng uchraydi.

G'azalning asosiy g'oyasi — ishq orqali kamolotga erishish. Bu yerda ishq nafaqat majoziy muhabbat, balki ilohiy va ma'naviy kamolot timsoli sifatida talqin etiladi. Shoir aruz vazni

orqali mazmuni salobatli va musiqiy shaklda ifodalaydi. G'azalning umumiy mohiyati ishq orqali insoniy kamolotga erishish g'oyasiga qurilgan. Matla'da ishq o'ti qalbni yorituvchi nur sifatida tasvirlanadi. Keyingi baytlarda dard, iztirob va ruhiy kechinmalar orqali insonning ma'naviy poklanish jarayoni ifodalanadi. Maqta'da esa shoir ishqni insonni komillikka yetaklovchi kuch sifatida talqin qiladi. Shu tariqa g'azal ichki ruhiy kamolot g'oyasini bosqichma-bosqich ochib beradi.

Nabixon Chustiy g'azallari mumtoz shakl va zamonaviy ruh uyg'unligining yorqin namunasi hisoblanadi. Aruz vaznining mukammal qo'llanishi, badiiy tasvir vositalarining boyligi va mazmunning falsafiy chuqurligi uning ijodini XX asr aruznavis she'riyatining muhim namunalaridan biriga aylantiradi.

XX asrda aruzni saqlab qolish milliy o'zlikni asrash bilan bog'liq edi. Mumtoz merosga murojaat qilish tarixiy xotirani tiklashga xizmat qildi. Aruz nafaqat poetik vosita, balki madaniy xotira timsoli sifatida namoyon bo'ldi. Bugungi kunda ham aruz yangi avlod shoirlari tomonidan qayta o'rganilmoqda.

XX asr o'zbek she'riyatida aruznavis ijodkorlar muhim o'rin egallaydi. Murakkab mafkuraviy sharoitga qaramay, aruz an'anasi uzilmadi va yangi mazmun bilan boyidi. Jadid davridan sovet davrigacha bo'lgan jarayonda aruz milliy ruhni ifodalash vositasi sifatida xizmat qildi.

Nabixon Chustiy aruzning XX asrdagi yorqin namoyandalaridan biridir. Uning ijodi mumtoz shakl va zamonaviy mazmun uyg'unligining yorqin namunasi bo'lib, vazn mukammalligi, mazmun chuqurligi va til ravonligi bilan ajralib turadi.

Demak, aruz XX asrda tarixiy meros sifatida emas, balki faol poetik tizim sifatida yashadi va rivojlandi. XXI asrda ham u milliy she'riyatning muhim estetik asoslaridan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonov, Abdug'afur. *O'zbekiston adabiyoti metrikasi*. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashri, 2008, 12–23-betlar.
2. Zohidov, Yo'ldosh. *Aruz nazmining nazariyasi*. Buxoro: Buxoro nashriyoti, 2012, 45–50-betlar.
3. Normatov, Naim. *O'zbek she'riyati evolyutsiyasi*. Toshkent: Fan nashriyoti, 2017, 78–84-betlar.
4. Sharipov, Abduvali. *XX asr o'zbek shoirlari ensiklopediyasi*. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti, 2014, 129–131-betlar.
5. Qodirov, Murodjon. *Nabixon Chustiy ijodiyati tahlili*. Farg'ona: Farg'ona davlat universiteti nashri, 2019, 22–35-betlar.